

De staat van de theatertekst.

Ik wou dat ik hier geen verhandeling hoefde te houden, maar in plaats daarvan een paar acteurs had. Maar de staat van de theatertekst is geen stuk.

Wat het wel is, weet niemand precies.

‘Staat’ – het klinkt mij in de oren als iets dat gestold is. Iets totalitairs, ook wel. Misschien komt dat door al die tirannieke t’s: sTaaT van de TheaTertekstT.

Had ik acteurs, ik zou ze fijne zinnen in de mond leggen. Zinnen vanuit verschillende gezichtspunten, met ritme en melodie, zoals een theatertekst. Ik zou met de acteurs en met u een mentale dans uitvoeren, zoals we dat in het theater doen. Een dans die van het ene perspectief naar het andere zwiert, van het ene domein in het andere, zodat we er opnieuw van doordrongen raken dat niets ooit gestold is, dat we ons altijd moeten verhouden tot een eeuwig bewegende en menigvuldige werkelijkheid.

Ik heb ze niet, die acteurs. We moeten het met mij doen.

Laat me beginnen als goedgehumtste vijftigplusser. Ik heb het onlangs elders ook betoogd, en ik kreeg toen gelukkig bijval van collega Willem de Vlam, die er serieus onderzoek naar heeft gedaan: het gaat uitstekend met het toneelschrijven in Nederland.

Ik herinner me een tijd dat de communis opinio was dat er geen toneelschrijvers waren in Nederland, omdat Nederland nu eenmaal, als calvinistisch land, geen theatertraditie had. Die zouden we niet krijgen ook, want ons nationale motto luidt: doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg. De toneelschrijfkunst was opgehouden bij Vondel, had een laatste stuip trekking gekend bij Heijermans en nu hadden we alleen nog Hugo Claus, maar ja: dat was dan ook een Vlaming. (Vondels ouders kwamen trouwens uit Antwerpen, hijzelf werd in Keulen geboren. En hij werd op latere leeftijd katholiek.)

Naast deze duiding van het ontbreken van toneelschrijfkunst, was er de overtuiging dat toneel en schrijvers elkaar kwijt waren geraakt, zo ergens na de bloei van de Rederijkers, en dat gezelschappen te beroerd waren om Nederlandse stukken te spelen. Als ze al een enkele keer een schrijver omarmden, leidde dat al gauw tot onenigheid en voorstellingen waar niemand

gelukkig mee was. Of, je weet niet wat erger is, het stuk bleef ongespeeld op de plank liggen.

Dat is echt veranderd.

Ik zie hier in Bellevue de ene nieuwe toneeltekst na de andere, sommige goed, sommige minder goed, zoals dat nu eenmaal gaat. Ik zie wel degelijk nieuw Nederlands repertoire bij de gezelschappen, al gaat het wat de grote zaal betreft vrijwel altijd om bewerkingen – van toneelstukken, van boeken, van films.

De aloude klacht dat er geen repertoirevorming is, dat stukken één keer gespeeld worden en dan nooit meer, is niet langer terecht. Weliswaar zullen professionele gezelschappen in dit kleine taalgebied niet snel een stuk spelen dat in de afgelopen tien jaar in opdracht van een ander gezelschap is geschreven, maar veel stukken vinden hun weg naar het – al dan niet semi – amateurcircuit, dat hier bloeit als nergens anders, en niet te vergeten naar het buitenland.

Het gaat goed met het toneelschrijven in Nederland. We hebben De nieuwe toneelbibliotheek. We hebben de Werkgroep Theater van de VvL, Vereniging van Letterkundigen, die zorgt voor belangenbehartiging en vakmatig discours. Aan hen hebben we een modelcontract te danken – gebruik dat ding! – en een indicatie van wat een schrijver aan honorarium mag eisen – steek uw licht op! We krijgen met meer regelmaat dan voorheen aandacht in de krant. Daar overigens zouden gezelschappen nog wel wat meer kunnen doen, in de publiciteit en marketing, door hun schrijvers wat explicieter naar voren te schuiven.

Maar zelfs zonder die ruggensteun: kon ik 30 jaar geleden struikelend op een handjevol hedendaagse Nederlandse toneelauteurs komen, nu kan ik u moeiteloos een hele reeks schrijvers noemen – jong, oud, rijp en groen, allemaal mensen wier stukken daadwerkelijk gespeeld worden.

En dan zijn er elk jaar weer al die nieuwelingen, meer of minder vers van de opleiding in Utrecht of soms van de Schrijversvakschool. Ook die kun je hier tegenkomen, bij de Tekstmederij, waar ze met heldenmoed een kijkje in hun keuken geven. Ik sluit ze bij voorbaat in mijn warme moederhart.

Datzelfde moederhart dat toejuicht dat iedereen gaat studeren wat hij interessant vindt, ongeacht de kans op werk, want, zoals *mijn* moeder altijd zei: wat je geleerd hebt, kunnen ze je niet afpakken.

Maar geen moeder zonder zorgen. En zo denk ik – en velen met mij: waar moeten al die kinderen heen? Hoe komen ze aan het werk, dat wil zeggen aan werk dat ook nog betaalt. Als het voor mij al zo is, dat ik niet weet waarmee ik in de tweede helft van dit seizoen mijn brood verdien, laat staan daarna, hoe moet het dan met al die jonkies die hun naam nog niet in de krant hebben gehad? Er is overaanbod, horen we alom. Het vlakke vloeren circuit ligt op zijn gat, de grote zaal kom je niet in, de bezuinigingen hebben de toch al moeilijke aansluiting van opleiding en praktijk nog taaier gemaakt. Hoe vecht je je in ‘s hemelsnaam als net afgestudeerde toneelschrijver de wereld in? Zeker nu het met dat toneelschrijven zo goed gaat en er dus boven jou een generatie is die ook aan de bak wil blijven, en liefst lang ook. Ik heb geen pensioen, dus als ik niet op tijd de pijp uitga, moet ik blijven werken.

We zijn inmiddels op vertrouwd terrein. Het is crisis in het toneel.

Het is zo lang ik mij kan herinneren crisis in het toneel. En ook voor mijn tijd schijnt er immer crisis geweest te zijn. Hunningher schreef in 1949 dat het toneel, zo lang het bestaat, er in de ogen van de tijdgenoot slecht aan toe was. Misschien is crisis onze natuurlijke habitat? Misschien hebben we crisis nodig om bij anderen, – de overheid – aandacht voor onze zaak op te wekken, die natuurlijk eigenlijk in het grote verband der dingen niets voorstelt? Misschien lijden we aan rampzucht of zijn we gewoon dol op drama? We kunnen vaststellen dat de crisis in het theater permanent is. Al moet erbij gezegd worden, dat de aard van de zorgen varieert – zo stuitte ik bij mijn research op de ongerustheid in de politiek in de jaren na de oorlog, over de vraag of er niet teveel gezelschappen waren, gezien het geringe aantal toneelspelers.

Vorig jaar citeerde Timen Jan Veenstra in zijn Staat van de Theatertekst Edwin de Vries, die zich in 1994 in de krant had beklagd dat goede toneelschrijvers de moed een beetje hadden opgegeven. ‘Als ze een stuk schrijven en opsturen naar een toneelgezelschap, verdwijnt het daar vaak in een la.’ Daarom was Stichting Schrijverstoneel opgericht. De stichting is ook weer van het toneel

verdwenen. Timen Jan ervoer dit als déjà vu en sprak de hoop uit dat we over 20 jaar niet opnieuw deze klacht hoeven uiten. Wie weet? Wie weet klagen we over iets anders. Dat er zoveel Nederlands toneel wordt gespeeld, dat we nooit meer iets uit het buitenland te zien krijgen, omdat de podia verstopt zitten. Klagen zullen we.

Een van onze problemen is: we willen zo graag. Ik heb net meegewerkt aan twee lowbudget producties, aan een daarvan half als producent. Blij, waren we! Net genoeg geld voor groen licht. Maar er mag niets mis gaan, want je kunt niets opvangen. Mensen nemen genoeg met een honorarium dat véér beneden elke redelijke norm ligt. Een musicus helpt met bouwen en breken – o, die handen... Er is geen verzekering.

Ik maak me zorgen over de uitholling die dat teweegbrengt, bij schrijvers, makers, spelers. Bij het Lirafonds, waar ik in de adviescommissie zit, moeten we vaak, wegens gebrek aan geld, aanvragen van toneelschrijvers afwijzen. Met regelmaat zie ik vervolgens dat die producties toch gemaakt worden. Wie levert daar wat in? En met wat voor gevolgen?

Ik ben bang dat veel schrijvers en andere makers, terecht komen in wat wel het precariaat wordt genoemd. Een variatie op de term proletariaat. Bedoeld wordt een laag in de bevolking die altijd in een economisch preciaire situatie verkeert, van klusje naar klusje gaat, nooit zekerheid krijgt, niets opbouwt – ongeacht het opleidingsniveau. Nou zit niemand in dit vak omdat ie rijk wil worden. Maar er is aan de preciaire situatie een verraderlijk kantje: uitholling is namelijk al gauw ook mentaal.

Dan is het moeilijk om met geheven hoofd, zoals Boris van der Ham ons opriep in zijn openingsspeech van het festival, ambassadeur van je eigen werk te zijn. Terwijl we dat hard nodig hebben, in een land waar kunstenaars niet hoog staan aangeschreven. We leven in een maatschappij die achting in geld uitdrukt en/of in publieke aandacht. Kun je je hoofd maar nauwelijks boven water houden, dan ben je een loser. Ben je niet in staat de aandacht op je te vestigen: idem dito. Toneelschrijvers hebben het wat dat betreft per definitie moeilijk. We zijn slecht zichtbaar, we hebben geen eigen publiek – alleen Maria Goos en Alex van Warmerdam krijgen de zaal vol op hun eigen naam, en dat is niet

vanwege hun toneelwerk. Vaak weten mensen niet eens wie de schrijver is van het stuk dat ze zien. Het is vanuit die positie moeilijk vechten. Zoals ik Jean van de Velde, filmmaker en scenarist, pas hoorde zeggen: 'Als je in de schijnwerpers staat, mag je twee pagina's in de krant volbabbelen over botox, maar wij krijgen onze kwesties niet over het voetlicht.'¹ We staan in het donker. En zoals bekend: die im Dunkeln sieht man nicht. Dat probleem delen we met scenaristen en vertalers. Binnen de VvL hebben de vertalers inmiddels jaren werk zitten in verbetering van hun zichtbaarheid en mondjesmaat begint dat vruchten af te werpen. We zouden er wat van kunnen leren.

Daarom: toneelschrijvers, organiseer u. Denk niet dat je aan de anderen niets hebt, of dat ze niets aan jou hebben. We hebben elkaar nodig om informatie en ervaringen te delen. Om elkaar een hart onder de riem te steken. Om op de hoogte te blijven van ontwikkelingen. Het hoort bij je vak.

En dan: we hebben, juist omdat we in het donker staan, de macht van het getal nodig. Toen we als VvL Werkgroep Theater met de NAPK, de Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten, dat is ook de onderhandelingspartner voor de cao theater, in gesprek gingen over modelcontract en honoraria was uiteraard de eerste vraag hoeveel schrijvers we eigenlijk vertegenwoordigden en wie daar bij zaten. Dan wil je kunnen zeggen: iedereen.

Ik zou graag wat meer fierheid zien van schrijvers. En met fierheid bedoel ik niet dat verkooppraatje dat we allemaal klaar hebben, over hoe druk we het hebben en hoe goed het gaat. Ik bedoel echte trots, omdat we iets belangrijks doen.

Ik weet hoe lastig dat is, fierheid. Het is lastig, omdat we in het donker staan. Het is lastig, omdat toneelschrijven een slecht betaald vak is. Het is lastig, omdat velen van ons te vaak zonder werk zitten. Het is lastig, omdat we alleen maar geld kosten en daarvoor in de plaats iets onstoffelijks leveren. Daar houdt deze wereld niet van. Maar het is vooral lastig, omdat we intrinsiek kwetsbaar zijn.

Ik ben bang als ik aan een nieuw stuk begin. Ik ben zelfs bang als ik aan een scène begin. Omdat ik van een klif spring terwijl ik niet weet of ik dit keer kan vliegen.

Het kan zomaar mis gaan. Dit keer krijg ik het niet voor elkaar.

---

¹ Sophie Hilbrand en Halina Reijn in de Volkskrant van 31 augustus 2015

Het stuk dat nog niet geschreven is, is altijd oneindig veel beter dan het stuk dat er straks ligt.

En het gevoel dat iedereen kent: nu val ik door de mand.

Om nog maar te zwijgen over hoe makkelijk het is een stuk onderuit te halen. Het is een vreemde gewaarwording hier te staan als paradepaardje van succes. Ik verzeker u: van binnen zie ik er heel anders uit.

Fierheid dus. Dat betekent ook: minder klagen. Geen gezeur over crisis. Misschien van sommige dingen gewoon maar denken: het is kut, maar het is niet anders.

Een stuk opsturen naar een gezelschap en dan verbaasd zijn dat het in een la blijft liggen – nee. Zo werkt het niet. Je moet contact maken. Praten, verbintenissen aangaan. Wat de Tekstsmederij doet: schrijvers en regisseurs koppelen. Dat soort dingen werkt.

Duizend jaar geleden stuitte ik in een bos in Drente op een ‘mindervalidenwandelpad’. Dat je met een rolstoel toch van de natuur kunt genieten. Dat je niet moeizaam door het zand hoeft te schuiven, maar soepel over het asfalt voort kunt rollen. Het kan aan mij liggen, maar ‘talentontwikkelingstraject’ en ‘mindervalidenwandelpad’ – ik weet niet, het is toch een associatie. Omdat het staat voor een houding waar ik mijn twijfels over heb. Om met een – niet erg sympathiek – personage uit een van mijn stukken te spreken: pamperitis.

Niettemin: net afgestudeerde schrijvers moeten werken, anders zijn we ze kwijt. In de adviescommissie van het Lira Fonds zeggen we soms tegen elkaar: ‘Dit moeten we doen, want deze schrijver moet vliegreuven maken.’ Zoals Rob de Graaf zegt: ‘Anders verdort zo’n talent.’ En talenten zijn het allemaal, anders kom je die school niet door. Maar je bent geen toneelschrijver als je van de opleiding komt. Je sprokkelt op een school wat gereedschap bij elkaar, je leert wat mensen kennen – meer is het niet. Toneelschrijver word je door in een volle zaal telkens die ene zin langs te horen komen waar je eigenlijk niet helemaal tevreden over was. Door vragen van acteurs die je, schaamrood, doen beseffen dat je iets over het hoofd hebt gezien. Door elke keer maar weer je angst te overwinnen.

We gaan mensen kwijtraken. Het 'kunsttoneel' heeft nu eenmaal een beperkt absorptievermogen. Als de opleiding, spijziek als de natuur zelf, schrijvers blijft uitbraken, dan vallen er mensen af, zoals zaad maar voor een deel tot wasdom komt. De mensen die minder handig zijn, niet zo goed zijn in netwerken, niet de mazzel hebben van een stipendium of een opdracht waarmee hun naam tenminste een keer geklonken heeft. Het is kut, maar het is niet anders.

Hoewel: er gaan ook andere wegen open. Er is, heb ik de indruk, steeds meer 'gebruikstoneel', doelgroepentheater, en daarbinnen komt meer ruimte voor andere vormen, voorbij aan het realisme. Daar zijn schrijvers nodig. Er is een markt voor hoorspelen. Daar zijn schrijvers nodig. Er komen theatergroepen die zich wat bezijden het kunstcircuit verbinden met een regio. Daar zijn schrijvers nodig. En er zullen niches worden gecreëerd waarvan we nu nog geen weet hebben, waar schrijvers nodig zijn.

Bij het maken van dit verhaal dacht ik vaak terug aan toen ik begon. Ik studeerde af als regisseur in 1984, midden in een economische crisis die in mijn gevoel dieper en heftiger was dan die we de afgelopen jaren hebben beleefd. Maar wij hadden de bijstand. En de sociale dienst liet ons min of meer met rust, er was toch geen werk. Theatermakers, beeldend kunstenaars, musici, we ontwikkelden ons talent zelf wel. Als we dan geen subsidie kregen, dan hadden we tenminste de steun, en met wat gescharrel kreeg je veel voor elkaar. Kraken kon ook nog toen, dus de waaghalzen hadden zo een eigen theater of expositieruimte.

Daarom denk ik: kunstenaars, beginnende zeker, maar ook die al langer bezig zijn, zouden enorm gebaat zijn bij invoering van het basisinkomen. Waar is toch de WIK gebleven? Het zou misschien wat ruimte scheppen voor anarchie. Voor kunst die zich buiten de kaders van beleidslijnen en ontwikkeltrajecten begeeft. Want lijnen en trajecten vragen weer om toetsing en bijstelling, om controle en verslaglegging, om toezicht en verantwoording – die hele industrie van management die zich overal in de samenleving heeft ingevreten om ons een illusie van beheersbaarheid te geven.

‘Dat heet geen ruimte, dat heet geld,’ zegt datzelfde personage elders in datzelfde stuk. Ik wil hier straks niet weglopen zonder om geld gevraagd te hebben. Laat ik me beperken tot twee specifieke zaken waar ik zelf graag geld voor zou zien. Zaken die tellen juist voor schrijvers die al langer bezig zijn.

1. De zo spoedig mogelijke terugkeer van een simpele werkbeursregeling, dat wil zeggen de mogelijkheid een stuk te schrijven zonder productiedwang en zonder dat een opdrachtgever zich ermee bemoeit. Ik heb begrepen dat Fonds Podiumkunsten en Letterenfonds bezig zijn met iets nieuws, wat in 2017 van start moet gaan. Ik zou zeggen: schiet op en hou het bescheiden, maak die beurzen niet te hoog, zodat veel mensen wat aan zo’n potje hebben.

En 2. wat geld om stukken te kunnen laten vertalen, desnoods gedeeltelijk, zodat je er in het buitenland de boer mee op kunt. We hebben een prachtig exportproduct, maar het komt de grens maar moeilijk over. Ik wil bijvoorbeeld Genesis dolgraag naar Duitsland, Engeland, Frankrijk brengen, maar een vertaling gefinancierd krijgen, wordt pas mogelijk als er daar iemand geïnteresseerd is. Alleen krijg ik niet iemand geïnteresseerd zolang er geen vertaling is.

Fierheid, daar wil ik graag naar terugkeren. En daartoe ga ik eerst even heel erg uitzoomen. Ik denk namelijk dat we in een veel grotere, fundamenteelere crisis verkeren dan de crisis in het theater, de crisis in de economie, de Europese crisis of de crisis in de politiek.

Met zevenmijlslaarzen: het westen heeft twee schitterende dingen voortgebracht. Het individu en het gelijkheidsbeginsel. Die twee dingen, dat voel je op je klompen aan, staan op gespannen voet met elkaar. De formulering kan ook zijn: vrijheid en gelijkheid staan op gespannen voet met elkaar. Die spanning is nog nooit zo hoog geweest als nu. Dat komt, omdat de oplossing: broederschap – het was niet voor niets een drie-eenheid – teloorgegaan is in een economisch systeem dat broederschap, solidariteit, slecht verdraagt. Wij zijn allemaal vrij-zwevende individuen die menen allerlei rechten te hebben. Maar we raken in de knoop als we moeten uitleggen, waarom anderen die rechten toch ietsjes minder hebben. Waarom wij gelijkter zijn dan de rest, om Orwell te parafaseren. Waarom het Europese continent van ons is en daar niemand meer bij mag. Wij zitten, kortom, in een morele crisis. Ik weet niet wat me heilig is, waar ik in geloof. Ik weet niet of er iets is waarvoor ik bereid ben te

vechten, ik bedoel: iets wat boven mijn eigenbelang uitstijgt. Ik weet niet tot welke gemeenschap ik me wil rekenen, buiten die van man, kinderen en een enkele vriend, want maar al te vaak zit de gemeenschap me in de weg. Voeg daarbij een levensstijl die ongedurigheid, hunkering en haast als norm heeft en de ontredding is compleet. Discussies worden platgeslagen tot een uitwisseling van one-liners. Mensen blaffen elkaar aan op social media. Op straat. Onderwerpen die de meest precieze, omzichtige verkenning vragen worden in totaal gepolariseerde debatten, als je ze zo al mag noemen, aan flarden gezwetst. Hoe former het standpunt, hoe aantrekkelijker in de talkshow. Het maakt ook niks uit, niemand luistert echt.

Zo'n wereld snakt naar theater. Het theater is een van de mooiste instrumenten die de mens heeft om zichzelf te beschouwen. Voor mij is het theater een hoofd om gezamenlijk na te denken. Het is er donker, als in een hoofd. Net als in een hoofd zijn gedachten, emoties en lichamelijke sensaties er verweven tot één geheel. Theater geeft tegenstrijdigheden de ruimte, en onwelvoeglijke gedachten, het keert de werkelijkheid om en om en om, zodat we haar van alle kanten kunnen bekijken.

Theater is ook knullig en kwetsbaar. Mensen die voor andere mensen gek gaan staan doen. We moeten van alles voor lief nemen en weg denken om erin mee te kunnen – er wordt veel 'suspension of disbelief' van ons gevraagd. Maar juist door die geestelijke activiteit, word je als kijker medeplichtig en heb je, samen met al die anderen die bereid zijn hun ongeloof op te schorten en met de mensen op het toneel, die speciale collectieve ervaring die een zaal kan doen opgloeien.

En dan: het theater speelt zich af in tijd. Je stapt uit je lopende gang van zaken. Je aandacht is een, twee uur gebonden aan het hier en nu van die zaal en die spelers. Dat is risicovol – als je geen contact hebt met de voorstelling, ben je je tijd kwijt. Maar het is weldadig als de voorstelling je raakt.

Dat is theater.

En wij, toneelschrijvers, zijn daarvan de hofleveranciers. Wij beoefenen de kunst van de dialoog. Wij nemen een werkelijkheid in de hand en laten facet voor facet zien wat er speelt. Wij zijn meesters van de empathie: al die personages, dat zijn wij. En natuurlijk, er gaat niks boven Shakespeare, maar wij

beschikken over de levende taal, over de woorden van nu, waarmee we mensen en thema's van nu kunnen tekenen.

Wij zijn broodnodig.

We hebben alle reden om fier te zijn.

sophie kassies, 5 september 2015